

Отримано: 23 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 5 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 6 жовтня 2018 р.

e-mail: manasko86@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-3(71)-100-103

Мисик О. А. Етнокультурний код першоелементів буття у тропях осі псевдототожності (в поезії І. Калинця). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 3(71), вересень. С. 100–103.

УДК 811.161.2'42:[81:39 Калинець

Мисик Оксана Андріївна,

кандидат філологічних наук, Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОД ПЕРШОЕЛЕМЕНТІВ БУТТЯ У ТРОПАХ ОСІ ПСЕВДОТОТОЖНОСТІ (В ПОЕЗІЇ І. КАЛИНЦЯ)

Стаття присвячена дослідженню мовної об'єктивації етнокультурного коду першоелементів буття в поетичних текстах І. Калинця. Описано формалізацію образів води, вогню, повітря та землі в суб'єктній та об'єктній позиціях, встановлено їх етносемантику.

Ключові слова: тропи, вісь псевдототожності, етнокультурний код, поетичний текст, образ, І. Калинець.

Мысык Оксана Андреевна,

кандидат філологических наук, Тернопольский государственный медицинский университет им. И.Я. Горбачевского

ЭТНОКУЛЬТУРНИЙ КОД ПЕРВОЕЛЕМЕНТОВ БЫТИЯ В ТРОПАХ ОСИ ПСЕВДОТОЖДЕСТВА (В ПОЭЗИИ И. КАЛИНЦА)

Статья посвящена исследованию языковой объективации этнокультурного кода первоэлементов бытия в поэтических текстах И. Калинця. Описана формализация образов воды, огня, воздуха и земли в субъектной и объектов позициях, установлена их этносемантика.

Ключевые слова: тропы, ось псевдотожества, этнокультурный код, поэтический текст, образ, И. Калинец.

Oksana Mysyk,

PhD Degree in Philology, I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

ETHNOCULTURAL CODE OF ELEMENTARY ELEMENTS OF BEING IN THE TROPES OF THE AXIS OF PSEUDO-IDENTITIES (IN I. KALYNETS' POETRY)

The article is concentrated on the study of linguistic objectification of the ethnocultural code of the elemental elements of being in I. Kalynets' poetic texts. The formalization of images of water, fire, air and earth in the positions of subject and object has been described, their ethnosemantics has been established.

It has been investigated that the specified code is mostly objectified by tropes of such coordinates as pseudo-identity and similarity, while the association is represented by individual examples. All nomens denoting the elemental elements of being are usually used in the position of the subject of comparison. The images of fire, water and earth are characterized by the maximum degree of assimilation, implementing the ethnocultural meaning in the position of object.

The analysis of the ethnic code of the elemental elements of being has shown that in I. Kalynets' trope system the corresponding images are modeled as polysemantic, ambivalent and more often appealing to the mental sphere than emotional. The tropes with the names of the elements of being, represented in the subjective and objective positions, simulate such situations of sacred existence of personality as death (fire, water, earth), love (fire, water), purification (fire, water), suffering (fire).

The deep orientation of the associative thinking of the author of poetoc texts to the Ukrainian folk culture has been proved.

Key words: tropes, axis of pseudo-identity, ethnocultural code, poetic text, image, I. Kalynets.

У межах сучасної антропоцентричної парадигми дослідження мовних явищ актуальним є вивчення особливостей лінгвалізації етнокультурного простору. У цьому аспекті цікавим матеріалом для студювання є тропи – знаки мови, мислення і культури. Інтерес до подібної проблематики розвивають праці Т. Вільчинської, І. Голубовської, В. Жайворонка, Л. Кравець, Т. Семашко, Н. Слухай та ін.

Метою статті є проаналізувати особливості мовної репрезентації етнокультурного коду першоелементів буття у тропях осі псевдототожності в поетичних текстах І. Калинця. Матеріалом дослідження послужили збірки письменника «Пробуджена муза» та «Невольничча муза».

Точками референції тропів, заґрунтованих на етнокодів першоелементів буття, є уявлення про чотири образи – вогонь, воду, землю і повітря.

Образ вогню представлений формами *вогонь, ватра Купала, вогнище, дим, іскра, полум'я, попіл, сяєво свічки* у суб'єктній позиції та *базаття, вогонь, вогнистий, жарина, костриця, пожежі, полум'я* в об'єктній позиції у тропях координати псевдототожності та подібності. У позиції суб'єкта назви вогню реалізують такі етнокультурні значення: 1) «медіатор між світами»: *вогнище на кургані / визволить людей / від тіл / моді помандрують / вони / за вітцями / у вирії* [3, с. 164]; *ялівець до страти засуджено / тільки вогонь визволить його пахучу душу* [3, с. 84] (реалізація медіарного значення вогню у другому контексті безпосередньо пов'язана з персоніфікацією рослин та анімістичними віруваннями); 2) «персоніфікована стихія»: *послушно / на лапки ставав [вогонь] / коли виводив нас / із кубла звірів* [3, с. 162] (етнокультурна семантика об'єктивається через предикацію); *кам'яною сокирою / я вполював вогонь / тремтів він як олень* [3, с. 206]; *у танці еволюції / міняємо лице / як вогонь / поглянь / які ми до нього / схожі / глодає камінь / випиває кисень / глек за глеком / і вмирає / не наситившись* [3, с. 300] (розгорнутий образ досягається поєднанням у складному тропі координат псевдототожності і подібності, образ вог-

ню водночас вжито в позиції і суб'єкта (*жива істота – вогонь*), і об'єкта (*лице, як вогонь*); осмислення стихії через псевдототожнення із живою істотою розкриває мотив уподібнення людини до вогню); 3) «сакральна сила»: *Молимося вогню, первісному богу гордих, / у танку шаленства, у гоні інстинкту...; Молимося вогню, що тужить нашою кров'ю, / що папороті серця запалює покликком предків. / Молимося вогню під його осяйною покровою / словами гімну, що бентежить терпко* [3, с. 45] (язичницький образ вогню моделюється через об'єкт зіставлення – бога); *Із-за третьої зорі на вогник лечу, як метелик, / бо поклоняюся всьому, що є в німбі вогню* [3, с. 97]; 4) «культува життєдайна стихія»: *всі ми походим з-під знаку вогню* [3, с. 74] (в основі переосмислення вогню як джерела зародження життя лежать фонові знання про вогнепоклонство слов'ян); *ти [ватра Купала] ж сонце годуєш свого полум'я вим'ям* [3, с. 45] (псевдототожність *полум'я – вим'я* апелює до образу корови, актуалізуючи етнокультурне значення зооніма «годувальниця, символ плодючості»); 5) «явище, наділене очищувальною, зцілювальною силою»: *Очисти нас від скверни, ватро Купала* [3, с. 45] (сакральний образ вогню, що очищує, вербалізується формою звертання); *У сяєві цілющим свічки / зітхнули глеки й свічники* [4, с. 78] (магічну здатність вогню об'єктивує дескриптор *цілюще*); 6) «руйнівна сила» (образ вогню із семантикою знищення у досліджуваних текстах є амбівалентним): *І полум'я, мов гадь, прошеlestило, / залявши зненавиджене в огар* [3, с. 172]; *пильнуй пане-брате / іскри з люльки / бо і сама щезне / і поле перейде* [4, с. 328]; *у власнім попелі / конає дим з книжок / крадеться дим / з музеїв по-злодійськи* [3, с. 230]; 7) «символ жертвності»: *золотоуста попелу жертвність* [3, с. 286]; *чому ж ми всі оплакувати ладні / ті руки що пішли з вогнем / задивлені в жертвність попелу* [3, с. 287].

В об'єктній позиції виявляються такі смисли: 1) «медіатор між світами»: *пара рук вже чекає дзвінкою винагороду / а інша прочуває гострий вогонь цвяхів* [4, с. 290] (разом із суб'єктом зіставлення (*цвяхи*) як символом страти вогонь інтенсифікує та експресивно насичує образ болю); 2) «символ оновлення»: *Допоможи живим в жалобі, / в жагоді жити помози: / помаже вогнем по жовтім лобі / і крові влий до висхлих жил* [3, с. 317]; 3) «руйнівна сила»: *і кожен кат / названий пером поіменно / ніколи не виборсається із-за трат рядків / поки житиме хоч один примірник / оминувши високі костриця / циркулярних прилюдних вироків / чи домашнє полум'я самосудів* [3, с. 329]; *палають / храми і люди* [3, с. 162]; 4) «репрезентант психоемотивних станів людини» (як дескриптор людських почуттів (любові, пристрасті, страждання) образ вогню інтенсифікує їх, експресивно наснажує): *дивне твоє признання / вперше знаєш мовила тоді випила келих вогню* [3, с. 107]; *Вирують пристрастей пожежі* [3, с. 187]; *багаття голоду і жаги* [4, с. 213]; *коли серце / поймається вогнем / як дерев'яна церковця / то ніколи вже / з попелу / Богородиця / не повстане* [3, с. 134-135]; *звідси простягаю у пальцях / свою велику вогнисту сльозу / оправлену в колючий дріт* [3, с. 285]; 5) «символ жертвності»: *з раною що куриться мов жертвна жарина* [4, с. 44].

Образ води представлений формами *вода, вводи, водиця, джерело, калюжа, криниця, криниці, криничка, річка, роса, струмок, хвилі* у позиції суб'єкта зіставлення у персоніфікації, метафорі, порівнянні та формами *вода, води, затоплене, криниця, море, нетеча, піна, поводдя, прибий, струмок, суводь, хвилі, шумовиння* в об'єктній позиції у тропях координат псевдототожності, подібності, асоціації.

У позиції суб'єкта зіставлення реалізуються такі етнокультурні значення: 1) «обоженна стихія»: *А була ти, небого [криниця], богинею у правітчизні, / молилися предки до твого непороччя, / тили вони жадібно тіло твоє пречисте, / солодкою водою причащали очі* [3, с. 54] (сакралізацію води забезпечує псевдототожнення з богинею, образ якої конотує ознаки «чиста», «свята», «непорочна»); *богине в розмаїтих одмінах / прообразе базатоликого стовна / з-над Збруча* [3, с. 160] (як і в попередньому контексті, дескриптор *богиня* об'єктивує фемінний сакральний образ); *лісова криничка / давно визбавлена / святості німбу* [4, с. 432] або *Хто тебе [кринице] чару дівоцтва позбавив?* [3, с. 54] (у двох останніх контекстах поетизується десакралізований образ криниці, що зумовлено відходом від пракоренів); 2) «життєдайна стихія»: *існує жива вода наче кров* [3, с. 318]; *нині ниспошли себе / виснаженій землі / бо ріки твої мліють* [3, с. 160]; *[земля] однаково запліднюється / спермою солодкої води* [3, с. 159]; *прагну у тридев'яте царство / де б'ють криниці із живою і мертвою водою* [4, с. 288] (амбівалентний образ живої та мертвої води в останньому контексті запозичений із фольклору, де виявляє зв'язок стихії із сакральними ситуаціями життя і смерті); 3) «символ очищення»: *не огортай / караючи / кригою / наші серця і суходоли / не дай милуватися / зірчастою подобиною / на віях заблудлого / у сніговій пустелі / являй / хоч у химері хмар / подобу душі наших / і визволь нас / від тягаря скорбот / вкучою сльозою* [3, с. 160] (змодельований образ апелює до сенсорних відчуттів людини та відображає її зовнішній і внутрішній світ; огортання серця кригою тотожне духовному збайдужінню і відродженню; значення духовного очищення водою виражає подібність *хмара – подоба душі*; простежується кореляція понять «жива вода» – «мертва вода» (у бінарній опозиції *вода (хмара) – крига*), характерних для фольклорного дискурсу, зокрема казкового, що демонструє дуалістичне тлумачення стихії як позитивної, життєдайної, так і негативної, що умертвляє); 4) «анімо-аніматична стихія»: *а вода вона жива живісінька / втікає за дощем зі свого світу / і тіло віддає землі а душу хмарі* [3, с. 276]; *поверталася річка з гір / і думала / що рожеву рибку несе / а то не рибка / а плескатий камінчик розсердилася річка / і жбурнула його / на берег* [4, с. 145]; *не бійся калюжо / оббіжу тебе довкола / разом зі співанкою / ой встань встань / подоляночко / здожени свого дощика* [4, с. 144]; *Приснилося Дівчинці Синє, / вона розповіла струмкові* [4, с. 232]; *джерело ховається у нору* [4, с. 432]; *вода / що з камінця на камінець стрибає / минає смарагдові доли і гори / заглядає у дзеркало синього неба / блудить у химерних вертепах землі* [3, с. 318]; *У синьому річки / золоте серце: / вона любить / і золоту рибку, / і рибку синю* [4, с. 233]; *тільки розмірність / руками води обхопила човен / наші тихі силуети обхопила* [3, с. 277]; *народження води* [4, с. 208]; *невинне воркування хвиль* [4, с. 436]; *як в норі заповзає / річки ласиця* [4, с. 28] (оживлення води частіше забезпечує уподібнення за предикативною ознакою, рідше номінативною); 5) «символ дівочої вроди» (вказане значення актуалізується в персоніфікованому образі роси, дескриптором якого виступає дівчина): *розбудилася роса раненько / у росі личко вмила / щоб ще гарнішою бути* [4, с. 146]; 6) «стихія, наділена цілющими властивостями»: *Пані водице, спомічна / будь мені нині й повік* [3, с. 179]; *Не вірмо, що цілющі білі води / для нас прорвали каменю покров* [3, с. 171] (сакралізація досягається через атрибутиви *цілющі, білі*); 7) «локус міфологічних персонажів»: *світлице для нявок* [4, с. 36]; 8) «символ вічності»: *жрець вічності нам кланяється / єдине у змаганні з часом / вода* [4, с. 260].

У позиції об'єкта зіставлення виявляються такі етнокультурні значення поетизованого образу: 1) «медіатор між світом мертвих і живих»: *Сидять гуцули на човнах могилок / під спорохнявими щоглами хрестів. / Вже флота цвинтаря відчалює зі схилу / в поводдя трав високих і густих* [3, с. 43] (через псевдототожність *поводдя – трава*, що контамінується з уподі-

бненнями флот – цвинтар, цюгла – хрест, човен – могила, об'єктивуються етнокультурні уявлення про воду як шлях у світ мертвих і про човен як засіб переправи); 2) «символ плинності, минулості»: *все стече з тебе / як вода з пір'я* [3, с. 103]; 3) «символ духовності і моральності»: *де очі – мов криниці чисті / з перлистим, та холодним дном* [4, с. 509] (семантику чистої води уживаючи етносимволіка образу очей як виразника внутрішнього світу людини); 4) «дескриптор часу»: *[час] і суводь, і нетеча* [4, с. 235]; *почерез мільярди тіл / затоплених у часі* [3, с. 271]; *Струмок за садком – до дна видно там воду, / до дна день по дні, як вино, випиваєм. / Але раз ненароком я приглянувся безодні – / і зрозумів, що дна там немає* [3, с. 79] (в асоціативному паралелізмі до води, реалізованої формою струмок, уподібнюється часовий плин); 5) «символ кохання»: *і скуштування води перелюбу неминуче / на весільних багряних ложах / переливаються води життя* [3, с. 318]; *крізь воду вечора прозирає / затоплене місто нашого / кохання* [3, с. 264]; *тієї ночі твої вуста / закінчувалися / як море приливом і відливом* [3, с. 264]; *шугнула прибором суконка / сплило шумовиння сорочки / а понад всім шелест шерех / останньої піни станика* [3, с. 142]; *сплески панчіх на підлогу / хвиль на піщаний берег* [3, с. 142] (у трьох останніх поетичних контекстах образ води слугує дескриптором еротичних картин); 6) «локус для закоханих»: *Спинився він (подорожній) при криниці, / стікає вода, як ртуть. / А при воді молодиці / річ сороміцьку ведуть... І далі пішов по узбоччі, / коли знаєцька, як бич: / «Куди ви ото проти ночі, / найміться до нас на ніч!» / Оглянувся – й в оці застигли / подолків повабливий сплеск, / білі зазелені стегна, / похитливі виклики перс. / І враз він відчуя: опустила / назавжди, уже, відтепер / та сила, що спразнене тіло / міццю стовняє утвердь. / Поплівсь подорожній звідти / побитий ганьбою, як пес* [3, с. 179-180] (етнокультурне значення об'єктивується в асоціативному паралелізмі вода – кохання, експресивності автор досягає уже на початку поезії через зіставлення води із ртуттю); 7) «стихія, що цілює»: *багато тут інших речей / впливає з цілющої води / твоєї недавньої присутності* [3, с. 281]; 8) «символ вічності»: *ми є напевно вічна вода* [3, с. 319]; *І спливає тільки вічність / по складках її одежі* [3, с. 70]; 9) «життєдайна стихія»: *з тілом води / лиш тіло коханої схоже / у ласці у пластиці в плаві / у праві тайни зачаття* [4, с. 36] (реалізується через мотив уподібнення, засвідчений метафорою).

Образ землі об'єктивується формами земля, груддя у суб'єктній позиції в метафорі, персоніфікації та формою земля в об'єктній позиції у порівнянні.

У суб'єктній позиції відповідні форми реалізують такі етнокультурні значення: 1) «локус життя»: *Курить земля зела озонне кадило / і сама гудить терпким тремолом вулію* [3, с. 41]; *гойдалка землі / під нами* [3, с. 296]; *земле / рослин і звірів* [3, с. 194] (персоніфікований образ землі як місця життя в останньому випадку моделюється через вокатив); 2) «персоніфікована стихія»: *Спала Земля, / підібгавши під себе ноги, / в затишнім / сніговім наметі... Землі було тепло в наметі, / і уста вона склала в усміх, / бо їй снилось, / що ведмеді ласують медом, / а зайці мають молоду капусту* [3, с. 67-68]; *визволяються навкруги від слизких оболонк / зацілованих землею* [4, с. 271]; *Спить земля прабатьків під цвинтарним плотом, / застигли корови біля тирла на чатах* [3, с. 91]; (персоніфікований, оживлений образ землі у розглянутих контекстах вибудовується за антропоморфною моделлю); *із хмаряною короною / що приспала землю / у собі як пташку* [3, с. 211] (у метафорі-порівнянні образ землі осмислюється водночас через псевдоотождження із живою істотою та через подібність до пташки); *під терплячими стопами / ніженьки-всєдержителі / вовтузиться ще теплий клубок землі* [4, с. 209]; 3) «медіарний локус – місце захоронення»: *тут предками нелінями / вгноєно землю* [3, с. 140]; *Бо не мине тому без кари, / хто, в серці стамувавши гнів, / візьме нас на печалі мари / відать землі на перезній* [3, с. 248]; *а вода жива-живісінька / втікає за дощем зі свого світу / і тіло віддає землі а душу хмарі* [3, с. 276]; *завтрашня туга вдовина / по мені / на забутій могилці / ти останньою будеш / серед живих / на домовині землі* [4, с. 205-206]; подекуди медіарне значення контамінується з уявленнями про анімо-анімізм землі: *будь мені пером / легка земле* [4, с. 20]; *земле-матінко / м'яко в тобі спатоньки* [4, с. 332]; *чи не звергне земля / зі стогоном / золоту зробицю / Чингісхана* [4, с. 415]; *Чи груддя власної могили / нас знайде в космосі пустім...* [3, с. 249]; 4) «символ родючості»: *землею живою у колоссі* [4, с. 493]; *Вмирає у мені Земля / із солярним знаком / на хлібині* [4, с. 466]; *невсипує стогне земля у пологах* [4, с. 257]; *запліднюється / спермою солодкої води* [3, с. 159] (семантику образу землі уживаючи етносемантика образу води); 5) «першоелемент буття»: *і винесе на Божий світ / струнку як ти свідомість того / що все постола з імені прокльону / що світ замішаний в пльовкві / в масній воді в брудному шумовинні / в самому серці харкотиння / його коріння це ж сама земля* [3, с. 279] (у метафорі змодельований десакралізований негативно маркований образ землі); 6) «символ багатства, достатку»: *Тобі належитьсь у віно / землі, як чаї, щедрий вміст* [4, с. 78].

В об'єктній позиції актуалізуються два етносимволічні значення: 1) «сакральна стихія»: *Благословить статечно дід святкові трави, / щоб стало все, як і земля, благословенним* [3, с. 42] (досягається через уподібнення, підсилене атрибутом благословенний) і 2) «медіарний локус – місце поховання»: *Ти поховала мене / присипала мовчаням / як засніженою землею* [4, с. 190].

Образ повітря представлений формами повітря та вітер, вітри в суб'єктній позиції у метафорі, персоніфікації, порівнянні. У позиції суб'єкта осмислення/зіставлення образ повітря (вітру) реалізує значення: 1) «анімо-анімістична стихія»: *медвяним роєм знялося б услід повітря / яке тобою солодкою дихало* [3, с. 283]; *на баскому огиреві повітря* [4, с. 291]; *у небі раптом віти / засперечаються з вітрами* [3, с. 31]; *а було так / вітер собі зі скелі подобизну / висік вселився у неї та й / каже буду тепер духом каменю* [3, с. 220]; *А вітер вороний сурмиє / над сніговим сумним сувоєм* [3, с. 23]; *зелене євангеліє лише гортає вітер* [3, с. 25]; *Гасає вітер свавільно на майдані за ринком* [3, с. 56]; *але як покірно подається / долоням вітру* [4, с. 205]; *вітри винюхали скупі сліди* [4, с. 268]; 2) «локус для міфологічних істот»: *воно (повітря) єдина опора / усіх крилатих / від ангелів почавши* [3, с. 161]; *тільки на нього / можуть опертися / крила відлетілого* [3, с. 161]; 3) «медіарна функція – посланець, ретранслятор звуків»: *Вітер мій вірний гридень, / гридень князя Осмомисла* [3, с. 17] (псевдототождність вітер – гридень відсилає до часів Київської Русі); *Деся там княгиня в Путивлі, / чадо моє – Ярославна, / мужу в поганські пустелі / вітер отецький послала* [3, с. 17]; *зі степів евиану половецький / вітер досягає моїх вух / сиком аркану лементом* [4, с. 38]; 4) «загрозлива, руйнівна сила»: *всі книжки мої розкупив вітер* [3, с. 240] (евфемістична метафора, побудована на основі псевдототожднення за предикативною ознакою, моделює ситуацію знищення літератури); *знову був вітер / зносить літери з книжок / хвилі з транзистора* [4, с. 402]; 5) «демонологічна істота» (реалізується через моделі уподібнення вітер – упір, вітри – вовкулаки та вітри – відьми): (вітер) *висмоктував як упір / дух із хати* [4, с. 402]; *всі вітри світу / свищують*

гасають / на ньому [мосту] / як відьми / на Лисій горі [4, с. 406]; Чи слухаєш зараз вітрів вовкулачу басоло, / що з-за пагорбів легінять ялові, хай їм грець [3, с. 37]

Як засвідчують результати аналізу, код першоелементів буття по-різному виявляє себе у тропях осі псевдототожності в поезії І. Калинця. Автор використовує помітно більше форм вербалізації образів вогню й води, ніж повітря та землі.

Встановлено, що маніфестантами вказаного коду здебільшого є тропи координати псевдототожності та подібності, координата асоціації представлена поодинокими прикладами. Для всіх номенів на позначення першоелементів буття характерною є позиція суб'єкта зіставлення. Максимальний ступінь засвоєння демонструють образи вогню, води та землі, що реалізують етнокультурні значення в об'єктній позиції.

Аналіз етнокоду першоелементів буття показав, що в тропеїчній системі І. Калинця відповідні образи моделюються як полісемантичні, амбівалентні і частіше апелюють до ментальної сфери, ніж емоційної. Тропи з назвами першоелементів буття, представленими в суб'єктній та об'єктній позиціях, моделюють такі ситуації сакрального буття особистості, як смерть (*вогонь, вода, земля*), любов (*вогонь, вода*), очищення (*вогонь, вода*), страждання (*вогонь*).

Література:

1. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В.М., 2015. 912 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
3. Калинець І. Зібрання творів : у 2 т. Київ : Факт, 2004. Т. 1: Пробуджена муза. 416 с.
4. Калинець І. Зібрання творів : у 2 т. Київ : Факт, 2004. Т. 2: Невольнича муза. 544 с.
5. Українська міфологія та культурна спадщина : ілюстрований словник-довідник міфологічних уявлень, вірувань, обрядів, легенд та їхніх відлунь у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / [авт.-упор. О. Кононенко]. Харків : Фоліо, 2011. 712 с.